

Van algemeen theïsme naar christendom. Een cumulatieve casus

Emanuel Rutten

Allereerst wil ik C.S.F.R. Groningen hartelijk danken voor de uitnodiging om vanavond in het kader van het vierhonderdjarig bestaan van de Rijksuniversiteit Groningen opnieuw een lezing te verzorgen. In mijn eerste voordracht betoogde ik dat er goede rationele argumenten zijn voor het bestaan van een noodzakelijk bestaand en zelfbewust wezen dat de absolute oorsprong van de werkelijkheid is. Het is dus redelijk te geloven dat God, aldus gedefinieerd, bestaat. Sterker nog, de rationele argumenten zijn juist in onze tijd zo krachtig geworden dat theïsme in feite de meest redelijke positie is. Echter, argumenten voor theïsme, de opvatting dat God bestaat, zijn nog geen redelijke argumenten voor de christelijke God, zoals ik toen ook al opmerkte. Vandaag zal ik betogen dat op grond van redelijke argumentatie eveneens de stap gemaakt kan worden van algemeen theïsme, ook *bare theism* genoemd, naar specifiek het christendom. In wat volgt zal ik daarom uitgaan van de conclusie waarvoor ik eerder uitvoerig heb geargueerdeerd, namelijk dat God bestaat. De redelijke argumenten die ik uitwerk zijn vervolgens bedoeld om te laten zien dat deze God in feite de God is waarvan het christendom door de eeuwen heen getuigd heeft. Mijn casus voor het christendom omvat vijf argumenten. Dit zijn respectievelijk het argument vanuit de ervaring van het sublieme, het argument vanuit zelflegitimatie, C.S. Lewis' dilemma argument, het opstandingargument en het wereldbeeld argument. De kracht zit hem vooral ook in de combinatie van deze verschillende argumenten. Ze versterken elkaar. Zo ontstaat een sterke cumulatieve casus voor het christendom.

Om deze casus te kunnen uitwerken begin ik met een korte beschrijving van een belangrijke moderne ontwikkeling in de geschiedwetenschappen. Historici maken onderscheid tussen de *historiciteit* en het *historisch portret* van een persoon in overgeleverde teksten. De vraag naar de historiciteit betreft de vraag of de persoon in kwestie, bijvoorbeeld Plato of Caesar, echt geleefd heeft. Een bevestigend antwoord op deze vraag leidt tot de vraag naar zijn of haar historisch portret. Dit portret staat voor de verzameling van alle uitspraken over het leven van deze persoon die vanuit het oogpunt van modern historisch onderzoek redelijkerwijs als waar beschouwd kunnen worden. Voor elke uitspraak over deze persoon buiten zijn of haar portret zijn er twee mogelijkheden. De uitspraak moet op grond van het onderzoek als onwaar

beschouwd worden, of genoemd onderzoek geeft vooralsnog geen voldoende uitsluitsel over de waarheidswaarde ervan. Om te komen tot een historisch portret worden de passages in de beschikbare bronteksten geëvalueerd op grond van criteria voor modern historisch onderzoek, zoals ‘meervoudige vermelding in onafhankelijke bronnen’, ‘aanwezigheid van uitspraken die de spreker zelf in verlegenheid brengen’, ‘aansluiting bij de context en achtergrondkennis’, ‘aanwezigheid van vroege taalsporen’, ‘de mate van coherentie en eenvoud’. Zo worden die delen uit de teksten gedestilleerd die volgens de maatstaven van modern historisch onderzoek als betrouwbaar kunnen worden beschouwd. Deze delen vormen en impliceren dan het portret van de persoon in kwestie. In het geval van Jezus van Nazareth heeft dit moderne onderzoek vanaf vooral de tweede helft van de twintigste eeuw een enorme vlucht genomen. De teksten in het Nieuwe Testament worden tegenwoordig, net zoals vele andere teksten uit het verleden, beschouwd als legitieme historische bronnen die zich prima lenen voor genoemde evaluatie.

De resultaten van dit moderne onderzoek zijn in het geval van Jezus van Nazareth opvallend. Om te beginnen wordt de historiciteit van Jezus onder historici tegenwoordig vrijwel unaniem geaccepteerd. Deze persoon, Jezus van Nazareth, die tijdens zijn leven een religieuze heilsleer verkondigde van het naderende koninkrijk van God, die sprak over de onuitputtelijke liefde van God, over naastenliefde, over vergeving, en over een eschatologische verlossing voor de mensheid, deze Jezus van Nazareth heeft daadwerkelijk geleefd. Bovendien is zijn historisch portret de laatste decennia zo nauwkeurig in kaart gebracht dat het mogelijk is om op basis ervan redelijk te argumenteren voor de waarachtigheid van het christendom.

Het eerste argument vertrekt vanuit wat in de wijsgerige esthetiek door de eeuwen heen de ervaring van het sublieme of verhevene wordt genoemd. Het argument is gebaseerd op een nadere fenomenologie en analyse van de sublieme ervaring. Ik geef het in hoofdlijnen weer.

In de traditie zijn veel opvattingen ontwikkeld over de aard van de ervaring van het sublieme. Wanneer we fenomenologisch precies onderzoeken uit welke rijkgeschakeerde aspecten deze ervaring bestaat, zoals een grote geestrijke gedachte, een felle enthousiastmerende hartstocht, het diep mysterieuze en bevremdende, het overrompelende, het verbazingwekkende, het radicaal contrasterende en bovenrationele, blijkt dat de opvatting die maximaal recht doet aan al deze ervaringsaspecten de sublieme ervaring duidt als de grens- of limietervaring van het plotseling voor heel even betrokken zijn op de ultieme oorsprong van de werkelijkheid, en dus

op God, gegeven dat God bestaat. De sublieme ervaring *is* dus de ervaring van God als zijnde de absolute wereldgrond. Allerlei alternatieve concepties van de sublieme ervaring, zoals die van Burke, Kant en Lyotard, doen geen of onvoldoende recht aan de fenomenologisch vast te stellen aspecten ervan en zijn daarom minder adequaat. Dat genoemde notie van het sublieme fenomenologisch gezien inderdaad het meest adequaat is, betoog ik in mijn artikel *Goddelijke verheffing of spel van vrees en lust? Het sublieme bij Longinus, Burke en Kant en in Over het verhevene bij Longinus en zijn verhouding tot alternatieve concepties van het sublieme*.

Nu resulteert het lezen van bepaalde Bijbelpassages in het Oude en Nieuwe Testament voor velen (gelovigen als niet-gelovigen) in een sublieme ervaring, ook wanneer wij ons beperken tot die gebeurtenissen, handelingen en uitspraken die deel uitmaken van het historisch portret van Jezus van Nazareth. Deze fragmenten gelden voor velen als schitterende onweerstaanbare expressies van grootse diepzinnige en geestrijke gedachten. Zij wekken zowel bewondering als verbazing. Wij worden door het lezen van deze magistrale geestvervoerende passages en verhalen gegrepen door een krachtige diepe virtuositeit die ons overweldigt en ons in ons hele mens-zijn treft. Tevens ervaren wij iets van een onmiskenbare hogere en diepere oorsprong van deze unieke verhalen. Hoe kunnen zij zonder een bovenindividuele bemiddeling ooit door mensen zó bedacht en opgeschreven zijn? In en door deze grootse verhalen worden wij ontegenzeggelijk in ons gevoelsleven geraakt door iets hogers dat ons draagt.

Inderdaad laten Bijbelteksten zien wat voor geestvervoerende existentiële kracht er uitgaat van het leven, het optreden, de uitspraken en de houding van Jezus. Wie er voor het eerst mee geconfronteerd wordt ondergaat vaak onmiskenbaar een unieke contrastervaring, een besef met iets verhevens geconfronteerd te worden. Iets wat radicaal afwijkt van al het tot dusver gekende. Zijn woorden maakten ontegenzeggelijk diepe indruk. Hij sprak met enorm gezag.

Dit besef klinkt ook door bij godsdienstwetenschapper Rudolf Otto die in zijn boek *Het Heilige* over de Bijbel bijvoorbeeld schrijft: ‘[...] het overzicht van de gehele samenhang van deze wonderbaarlijke geschiedenis van de Israëlitische geest, zijn profetisme en zijn religie en het optreden van Christus in deze samenhang [...] het totaal van Christus' gehele levensloop en levenswerk. [...] Wie zich bespiegelend in die grotere samenhang verdiept, die wij het oude verbond tot op Christus noemen moet bijna onweerstaanbaar worden overmeesterd door het gevoel dat hier iets eeuwigs beschikkends en scheppends zich manifesteert en tegelijk naar

voleinding streeft. En wie in deze samenhang dan de vervulling en de afsluiting aanschouwt en deze grootse situatie, deze geweldige gestalte [...], deze onverstoornbaarheid en uit geheimzinnige diepte stammende zekerheid en vastheid van overtuiging en handeling, deze geestelijke en gelukzalige levensinhoud, deze strijd, deze trouw en overgave, dit lijden en tenslotte deze overwinnaarsdood, die moet oordelen: dat is goddelijk, dat is het heilige. Als er een God is, als hij zich wil manifesteren, dan moet hij het juist zo doen'.

Welnu, indien de sublieme ervaring inderdaad aantoonbaar vooral door genoemde passages uit de Bijbel wordt opgewekt en wij weten dat de sublieme ervaring in wezen de ervaring van de Goddelijke oorsprong betreft, dan is het redelijk om te veronderstellen dat deze oorsprong uiteindelijk de God is waarvan juist de joods-christelijke traditie al sinds eeuwen getuigt. En we kunnen hier nog aan toevoegen dat God, als God bestaat, zich redelijkerwijs allang aan de mensheid bekend heeft willen maken, en dat niets meer voor Gods manifestatie in aanmerking komt dan deze wonderbaarlijke geschiedenis, uitmondend in de sublieme gestalte van Jezus.

Sterker nog, er zijn zelfs denkers die een zo grote weergaloze existentiële kracht toeschrijven aan de handelingen, uitspraken, lessen en het optreden van Jezus, dat ze deze beschouwen als *zelflegitimerend*. Ze zijn volgens hen dus op zichzelf al voldoende grond voor redelijk geloof in zijn goddelijke natuur. Zelf stelde ik ooit in *Overwegingen* dat de evangeliën op afstand het meest sublieme verhaal vormen dat de mensheid ooit gekend heeft. Het is 'het verhaal der verhalen'. Het is een verhaal dat zo voortreffelijk is dat we het niet slechts als een historische tekst kunnen beleven, maar steeds tegelijkertijd ook iets ervaren van het buitengewone, of beter, buitenhistorische ervan. En dit kan zich zo sterk aan ons opdringen dat we ons eigenlijk niet goed meer kunnen voorstellen dat het louter bedacht zou zijn door mensen. Maar dan is het niet absurd of onredelijk om een goddelijke herkomst ervan te vermoeden. Of nog anders, in de woorden van André Léonard in zijn boek *Redenen om te geloven*: 'Veronderstellen we [...] dat de christelijke openbaring [...] een illusie is. Dat zou impliceren dat wij, mensen, een plausibel, sober, realistisch, groots en mooi wonder van liefde zouden hebben bedacht dat zowel de mens als God ten volle waardig is, maar waarvan God zelf niet zou hebben gedacht of voor de verwerkelijking waarvan hij niet genereus genoeg zou zijn geweest. [...] Wij zouden dan [...] hebben gedacht aan een handelwijze van God en een heil van de mens die als concept getuigen van een grote wijsheid maar waarvan het idee niet eens zou zijn opgekomen bij de Schepper, die toch de Wijsheid zelf is. [...] Dan is het mensenhart rijker aan [inzicht]

op het gebied van de liefde dan het hart van God. [...] Dan moeten we omkeren wat Paulus schrijft met een verwijzing naar het Oude Testament: ‘Wat het oog niet heeft gezien en het oor niet heeft gehoord, wat in geen mensenhart is opgekomen, dat heeft God bestemd voor wie hem liefheeft’ [...]. In dat geval is God niet echt God omdat de mens dan tegelijk menselijker en goddelijker zou zijn dan hij. Zo is het niet! Als God God is, is het niet denkbaar dat het mensenhart rijker zou zijn aan liefhebbende verbeelding dan dat van God.’ Inderdaad, de evangeliën zijn zo intens bijzonder dat het moeilijk voorstelbaar is dat mensen ze totaal hebben verzonden. Het christendom is een groots en verheven verhaal dat begint en eindigt met liefde. Een verhaal dat met recht een goddelijke oorsprong ervan doet vermoeden.

Een volgend argument vertrekt rechtstreeks vanuit de vraag of het redelijk is te geloven dat Jezus is wie hij zegt te zijn. Uit de fragmenten die onderdeel uitmaken van zijn historisch portret kan namelijk onmiskenbaar worden opgemaakt dat Jezus zichzelf zag als de zoon van God, als de weg, de waarheid en het leven, als de vervuller van de wet en de verlosser van de mensheid. Maar waarom zouden we in het licht van zijn buitengewone optreden en zijn grote morele leiderschap niet overwegen dat hij inderdaad was wie hij zei te zijn? In zijn boek *Mere Christianity* stelt C.S. Lewis zichzelf precies deze vraag. Hij geeft vervolgens een dilemma argument. Was Jezus een leugenaar, een gek of goddelijk? Nu is ‘leugenaar zijn’ of ‘gek zijn’ psychologisch incompatibel met zijn ontzagwekkend enorm grote morele leiderschap, zoals dat heel duidelijk blijkt uit zijn historisch portret. Op deze manier sluit Lewis de optie uit dat Jezus volslagen gestoord of een aperte leugenaar was. En dan blijft er redelijkerwijs nog maar één mogelijkheid over. Precies omdat Jezus een groot moreel leider was, en het psychologisch onwaarschijnlijk is dat zo iemand een apert leugenaar of volslagen gestoord is, volgt dat hij waarschijnlijk gewoon was wie hij zei te zijn, namelijk het licht van de wereld, de verwachte messias. Maar dan kan zijn leer, en daarmee het christendom, redelijkerwijs erkend worden. Men kan hier nog tegenwerpen dat er een vierde mogelijkheid is. Jezus vergiste zich opecht. Het is echter niet waarschijnlijk dat een normaal functionerend en groot moreel leider opecht ten onrechte gaat geloven God te *zijn*. Ook is wel betwijfeld of Jezus heeft gezegd God te zijn. Er bestaat tegenwoordig echter een uitstekende historische casus voor de claim dat dit blijkt uit zijn optreden en dat Jezus dit inderdaad van zichzelf gezegd heeft. Ik ga daar nu niet op in.

Indien Jezus van Nazareth werkelijk is opgestaan uit de dood, dan vormt dit een beslissende rechtvaardiging voor zijn optreden en leer, en daarmee voor de waarheid van het christendom.

Als Jezus opstond, dan is de hoop van het christendom niet vergeefs, maar werkelijkheid. Het volgende argument voor de stelling dat Jezus uit de dood is opgestaan bestaat uit een aantal verschillende stappen. Allereerst worden vijf gegevens uit het geaccepteerde historisch portret van Jezus uitgelicht. Dit zijn achtereenvolgens de begrafenis van Jezus, de ontdekking van het lege graf van Jezus door de vrouwen, het feit dat verschillende mensen gezegd hebben hem na zijn dood met zijn aardse lichaam te hebben gezien, het feit dat de eerste discipelen hebben getuigd van een rotsvast geloof in de opstanding van Jezus, en het feit dat juist in de stad waar hij werd gekruisigd en begraven het christendom heel snel tot bloei kwam. Merk verder op dat deze vijf feiten geen verwijzing bevatten naar bovennatuurlijke entiteiten. Ze zijn neutraal. Dat ze deel uitmaken van het historisch portret van Jezus impliceert op zichzelf dus nog niet dat hij inderdaad uit de dood opstond. Daarvoor zijn aanvullende redeneerstappen nodig.

Voordat ik daartoe overga, bespreek ik echter eerst waarom deze vijf feiten inderdaad tot het historisch portret van Jezus van Nazareth horen. Daartoe baseer ik mij grotendeels op de besprekking van W.L. Craig in zijn boek *Reasonable Faith* van de enorme vakliteratuur op dit gebied, en dan vooral het lijvige boek *The Resurrection of the Son of God* van N.T. Wright.

Hetzelfde doe ik voor de stappen die daarna volgen. Neem allereerst de begrafenis van Jezus door Jozef van Arimathea, een lid van het Sanhedrin. Dit gegeven komt voor in het vroege bronmateriaal dat is gebruikt voor de beschrijving van het paasverhaal in het evangelie van *Markus*. Onafhankelijk hiervan citeert ook Paulus in zijn *eerste brief aan de Korintiërs* een vroege bron waarin wordt vermeld dat Jezus werd begraven. De begrafenis van Jezus wordt eveneens beschreven in het evangelie van *Mattheüs* en *Lucas*, die vanwege hun opvallende overeenkomsten moeten terug gaan op een van Markus onafhankelijke bron. Verder komt het begrafenisverhaal voor in het evangelie van *Johannes*, dat wordt beschouwd als onafhankelijk van de drie synoptische evangeliën. De begrafenis wordt ook genoemd in het boek *Handelingen*, in uiteenzettingen die waarschijnlijk terug gaan op een erg vroege bron. Er is dus duidelijk sprake van meervoudige onafhankelijke vermelding van de begrafenis van Jezus. Dat bovendien uitgerekend een lid van de Joodse raad zorg droeg voor zijn begrafenis, draagt bij aan de betrouwbaarheid van het verhaal. Het bracht de vertellers in die tijd immers in verlegenheid en is dus redelijkerwijs geen verzinsel.

Hoe zit het met het lege graf? Allereerst eindigt de bron waarop het paasverhaal in *Markus* is gebaseerd waarschijnlijk niet met de begrafenis van Jezus. Het verhaal van de begrafenis van Jezus en het verhaal van de vrouwen die op de derde dag het graf van Jezus leeg aantreffen, vormen namelijk zowel taalkundig als inhoudelijk een hechte eenheid. Het is eenvoudigweg één samenhangend verhaal. De vermelding in *Markus* van het lege graf van Jezus gaat dus terug op een hele vroege bron. Het lege graf komt ook voor in *Mattheüs* en *Lucas*, die deels gebaseerd zijn op bronnen die onafhankelijk zijn van *Markus*. In het van de drie synoptische evangeliën onafhankelijke evangelie van Johannes wordt het lege graf eveneens vermeld. De eerder genoemde uiteenzettingen in *Handelingen* die terug gaan op een vroege bron, verwijzen ook naar het lege graf. En de zeer vroege bron waaruit Paulus in zijn *eerste brief aan de Korintiërs* citeert impliceert ook dat het graf leeg was. Een structuuranalyse van wat Paulus schrijft (Jezus stief, werd begraven, is opgestaan, en verscheen) maakt namelijk duidelijk dat hij in feite een beknopte versie geeft van wat in de evangeliën en in *Handelingen* uitgebreider aan de orde komt, zodat volgens Paulus het graf eveneens leeg moet zijn geweest. Er is dus sprake van meervoudige en onafhankelijke vermelding van het feit dat Jezus' graf leeg was.

Kan het dan niet zo zijn dat Paulus in feite sprak over een geestelijke opstanding? In dat geval zou Jezus volgens Paulus niet met zijn fysieke lichaam, maar met zijn geestelijke lichaam zijn opgestaan. Uit Paulus weergave kan dan niet opgemaakt worden dat het graf leeg was. Paulus leert echter wel degelijk een fysieke en geen geestelijke opstanding. In de eerste plaats is het concept van een geestelijke opstanding volkomen vreemd aan het Joodse denken in de eerste eeuw. Wanneer men sprak over opstanding, kon men niet anders bedoelen dan een fysieke opstanding. Het idee van een opstanding zonder leeg graf was voor hen ondenkbaar, net zoals het idee van een vierkante cirkel. Nu noemt Paulus het aardse lichaam weliswaar natuurlijk en het lichaam na de opstanding spiritueel, maar een nauwkeurige analyse van het gebruik van de woorden ‘natuurlijk’ en ‘spiritueel’ bij Paulus wijst erop dat hij ermee niet bedoelt ‘gemaakt van materie’ of ‘gemaakt van geest’. Hij bedoelt iets anders, namelijk ‘gedomineerd door de menselijke natuur’ of ‘gedomineerd door de geest’. Zo kan gezegd worden dat Mandela een spiritueel persoon is, zonder dat wordt bedoeld dat hij een geest is. Bovendien is er bij Paulus sprake van een continuïteit in de vertelling: het lichaam dat sterft *is* het lichaam dat opstaat.

Er zijn nog meer argumenten voor de opname van het lege graf in het historisch portret. Het lege graf werd ontdekt door de vrouwen. Nu waren vrouwen in die tijd een soort tweederangs

burgers. Ze werden bijvoorbeeld niet gezien als betrouwbare ooggetuigen. Maar dan kan het verhaal van het aantreffen van het lege graf door vrouwen redelijkerwijs geen verzinsel zijn omdat dit de verteller in verlegenheid zou brengen. Want als het een verzinsel is, dan had men juist mannen in plaats van vrouwen als getuigen opgevoerd. Daarnaast lezen we bijvoorbeeld in *Mattheüs* dat de allereerste polemiek tegen de christenen bestond uit de beschuldiging dat de discipelen het lichaam van Jezus uit het graf gestolen hebben. Dit is zeer opmerkelijk. Als het graf niet leeg geweest zou zijn, dan zou deze polemiek er anders uitgezien hebben. In dat geval zou men er namelijk fijntjes op gewezen hebben dat het graf helemaal niet leeg is. De locatie van het graf was immers bekend, zodat een niet-leeg graf zeer eenvoudig aangetoond had kunnen worden. In plaats daarvan richtten de allereerste polemici zich op het zoeken naar een alternatieve verklaring voor het lege graf: de discipelen zouden het lichaam van Jezus ontvreemd hebben. Zelfs de allereerste polemiek tegen het christendom ging dus al uit van het lege graf. Dit is een sterke aanwijzing voor het feit dat het graf van Jezus inderdaad leeg was.

Hoe betrouwbaar is het gegeven dat er vele mensen zijn geweest die ervan overtuigd waren Jezus na zijn dood levend gezien te hebben? Allereerst vinden we onderling onafhankelijke vermeldingen van de fysieke postmortale verschijningen van Jezus aan de eerste discipelen bij Paulus in zijn *eerste brief aan de Korintiërs*, in *Lucas*, in *Mattheüs* en in *Johannes*. Daarnaast beschrijft Paulus in zijn brief ook postmortale verschijningen aan vele anderen buiten de kring van de discipelen, zoals aan Jacobus, een broer van Jezus, en aan Paulus zelf. Dat hij veel van genoemde anderen zelf kende blijkt uit zijn opmerking dat een groot deel ervan nog steeds in leven is. Zo nodigt hij in feite iedereen uit om deze getuigen zelf te benaderen en te bevragen. De verschijning aan Jacobus is opvallend omdat hij net zoals de andere broers van Jezus nooit in Jezus geloofd had. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat de verschijning aan Jacobus een verzinsel is omdat het noemen ervan Paulus in feite in verlegenheid brengt. Jacobus werd bovendien net zoals de andere broers van Jezus een overtuigd christen en hij begon daarna een belangrijke rol te spelen in de vroege kerk, totdat hij vanwege zijn geloof werd gedood. Dit alles wijst ook op de betrouwbaarheid van het gegeven dat Jacobus ervan overtuigd was dat Jezus na zijn dood aan hem is verschenen. Dat ook Paulus ervan overtuigd was dat Jezus aan hem is verschenen, is op grond van het criterium van verlegenheid eveneens waarschijnlijk. Want hij haatte en vervolgde juist de christenen. De betrouwbaarheid van zijn verklaring wordt nog verder vergroot door het feit dat hij alles opgaf en als apostel een leven van grote armoede, ontberingen en vervolging accepteerde. Al met al is het gegeven dat verschillende

personen, zowel mede- als tegenstanders, ervan overtuigd waren Jezus na zijn dood levend gezien te hebben dus historisch betrouwbaar.

Tot slot nog het feit dat de eerste discipelen zelf al overtuigd waren van de opstanding van Jezus en het feit dat in de stad waar hij werd gekruisigd en begraven het christendom zo snel tot bloei kwam. Behoren deze gegevens ook terecht tot het portret? Welnu, vrijwel alle Bijbelhistorici geven aan dat de allereerste discipelen er inderdaad al van overtuigd waren dat Jezus uit de dood is opgestaan. Alle vroege bronnen, ook die het verst teruggaan tot de gebeurtenissen in Jeruzalem, vermelden dat de eerste discipelen zelf al oprocht geloofden in de opstanding van Jezus. En inderdaad, waarom zou men anders bereid zijn geweest te kiezen voor een leven van armoede, vervolging en zelfs de dood? Dat is niet waarschijnlijk. Er waren bovendien veel controversen in de vroege kerk, maar men was één in hun opstandingsgeloof. Daarnaast gaan de vroegste bronnen zo ver terug in de tijd dat er eenvoudigweg te weinig tijd was voor een geslaagde legendevorming over het opstandingsgeloof van de eerste discipelen.

De vijf besproken feiten vormen een hecht coherent geheel. Bovendien wordt de plausibiliteit van het lege graf en de postmortale verschijningen van Jezus nog vergroot door andere zeer grondig gefundeerde feiten uit het historisch portret. Zo verkondigden de eerste discipelen al vol overtuiging een diep geloof in de opstanding van Jezus. Dit feit is, gegeven dat een preschatologische individuele opstanding voor Joden ondenkbaar was en bovendien opstanding voor hen altijd fysieke opstanding betekende, zó opmerkelijk, dat het graf van Jezus, dat zich op een bekende en eenvoudig te controleren locatie bevond, leeg moet zijn geweest. Ook het feit dat meerdere getuigen gezegd hebben Jezus na zijn dood gezien te hebben, wordt hierdoor waarschijnlijker. Daarnaast vormt ook het feit dat het christendom überhaupt kon ontstaan en heel snel kon groeien in de stad waar Jezus op een bekende locatie werd begraven, een nadere aanwijzing voor de plausibiliteit van het lege graf en de postmortale verschijningen. Hoe dan ook moeten er na de kruisiging sterke aanwijzingen voor Jezus' goddelijke aard zijn geweest, omdat men anders nooit zou zijn gaan geloven dat hij inderdaad de messias was. Het was voor Joden in de eerste eeuw namelijk ondenkbaar dat de messias een roemloze dood aan het kruis sterft. Deze aanwijzingen zijn redelijkerwijs het lege graf en de postmortale verschijningen.

De volgende stap van het argument betreft de vraag naar *de beste verklaring* voor genoemde vijf feiten uit het portret van Jezus. Hiertoe worden verschillende mogelijke verklaringen met

elkaar vergeleken op grond van beoordelingscriteria zoals plausibiliteit, eenvoud, coherentie, verklaringsbereik en verklaringskracht. En dan blijkt dat geen enkele beschikbare *seculiere* verklaring, dus een verklaring die geen beroep doet op God, de kritische toets van modern historisch onderzoek doorstaat. De wellicht verrassende situatie in onze tijd is dus dat er eenvoudigweg geen enkele acceptabele seculiere verklaring beschikbaar is voor de vijf feiten uit het portret, ondanks dat historici er al eeuwenlang intensief naar zoeken. Dat inderdaad alle beschikbare seculiere verklaringen falen, zal ik nu illustreren aan de hand van een aantal bekende voorbeelden van zulke verklaringspogingen.

Neem de hypothese dat de eerste discipelen het lichaam van Jezus gestolen hebben en logen over zijn postmortale verschijningen. Moderne historici hebben deze verklaring verworpen. Zo zagen we eerder al dat het zeer onwaarschijnlijk is dat men in dat geval de ontdekking van het lege graf aan vrouwen zou toeschrijven. Bovendien blijft zo onverklaard waarom we ook getuigenissen van postmortale verschijningen vinden buiten de kring van de discipelen. En in het geval van een verzinsel zouden de teksten redelijkerwijs elementen bevatten die nu ontbreken, zoals een verschijning aan Kajafas of aan andere leden van het Sanhedrin, een alibi verschaffende bewaker bij het graf in de vroege *Markus* traditie en profetievervullende citaten uit het Oude Testament. Een ander probleem is dat de eerste discipelen bijna zeker geloofd hebben in de opstanding. Want door dit te verkondigen zetten ze juist hun leven op het spel. Het transformeerde hun leven zelfs zo dat velen liever stierven dan hun geloof in Jezus te moeten verloochenen, wat niet rijmt met het verkondigen van verzinsels. Het ligt dan ook veel meer voor de hand dat een roemloze dood van Jezus bij zijn volgelingen simpelweg tot de conclusie zou hebben geleid dat hij niet de verwachte messias was. Men verwachtte immers geen messias die, zonder Davids troon te herstellen, eindigt aan het kruis. De samenzweringshypothese is dan ook retrospectief inadequaat. Het doet geen recht aan de gedachtewereld van die tijd. En zoals gezegd was ook het idee van een individuele opstanding voor het einde der tijden hen totaal vreemd. Het is daarom erg onwaarschijnlijk dat de discipelen alles verzonden hebben en dachten anderen te kunnen overtuigen. En dit dan ook nog eens met groot gevaar voor hun eigen leven. De samenzweringshypothese wordt tegenwoordig dan ook verworpen.

Een andere seculiere verklaringspoging is dat Jezus niet dood was. Dit is echter onhoudbaar. Hoe zou Jezus immers zijn afgesloten graf hebben kunnen verlaten? En het verschijnen van een zwaargewonde man die dringend medische hulp nodig heeft, zou bij diegenen aan wie hij

verscheen geen overtuigd geloof in een goddelijke opstanding veroorzaakt hebben. Daarnaast waren Romeinse kruisigingen buitengewoon effectief. Het is dan ook erg onwaarschijnlijk dat Jezus een dergelijke openbare executie zou hebben overleefd. En de verklaringspoging dat de vrouwen bij het verkeerde graf stonden? Deze hypothese verklaart echter slechts een deel van het portret. De postmortale verschijningen worden immers niet verklaard. Bovendien zou een dergelijke fout zeer snel ontdekt zijn. Want zowel volgelingen als tegenstanders zouden in dat geval natuurlijk een kijkje zijn gaan nemen bij het werkelijke graf van Jezus, dat dan niet leeg zou blijken te zijn. Het was immers, zoals gezegd, voldoende bekend waar hij lag begraven.

Of neem de seculiere hypothese dat Jozef van Arimathea het lichaam van Jezus kort na de begrafenis heeft verplaatst naar een permanent algemeen graf voor criminelen. Deze poging verklaart echter de postmortale verschijningen niet. Bovendien zou de verplaatsing ontdekt zijn door zowel volgelingen als tegenstanders. Jozef wist er immers van. Daar komt bij dat er vlak bij de executieplaats een permanent algemeen graf voor criminelen aanwezig was, zodat Jozef het lichaam van Jezus gelijk daarheen had kunnen brengen. En dit zou hij zeker gedaan hebben omdat de Joodse wet voorschreef criminelen op de dag van hun executie te begraven.

De laatste seculiere verklaringspoging die ik wil noemen is de hallucinatiehypothese. Volgens deze hypothese waren de verschijningen van Jezus na zijn dood niets meer dan hallucinaties. Ook deze verklaringspoging faalt echter. In de eerste plaats wordt het lege graf niet verklaard. Evenmin wordt verklaard waarom de discipelen zo diep begonnen te geloven in de opstanding van Jezus. Waarom dacht men bijvoorbeeld, juist omdat een individuele pre-eschatologische opstanding het Joodse denken totaal vreemd was, niet aan visioenen vanuit het hiernamaals? Daarnaast zijn de verschijningen zo divers, dat hallucinaties zeer onwaarschijnlijk zijn. Jezus verscheen meerdere keren, op verschillende locaties, aan verschillende mensen, daarbij zowel aan individuen als aan groepen, en zowel binnen als buiten de eerste kring van volgelingen. De verschijningen waren gelet op de getuigenissen bovendien zo levendig van aard (er wordt zelfs gesproken over fysieke aanraking) dat ze gelet op hedendaagse psychologische inzichten in feite de grens overschrijden van waartoe hallucinaties normaal gesproken in staat zijn. De hallucinatiehypothese is al met al daarom uiteindelijk ook onhoudbaar.

De conclusie is dan ook dat er eenvoudigweg geen acceptabele seculiere verklaring is voor de feiten. We kunnen vanuit het perspectief van de geschiedwetenschappen dan ook spreken over een gat in de geschiedenis. Het historisch portret van Jezus is een open plaats in de historie.

Tenminste, zolang we één verklaring buiten beschouwing laten, namelijk de verklaring die de discipelen zelf gaven: het was God die Jezus heeft opgewekt. Maar waarom zouden we deze verklaring buiten beschouwing laten? Want als God bestaat, wat zeer aannemelijk is op grond van de in onze tijd sterke rationele casus voor algemeen theïsme, is het ook alleszins redelijk om te denken dat God in staat is tot handelen in de wereld. Maar dan moeten we ook rekening houden met de mogelijkheid dat God wil handelen in zijn schepping. Kortom, uitgaande van algemeen theïsme is er nog een verklaring die we aan de opties kunnen toevoegen: God heeft Jezus opgewekt om zo zijn leven en leer te legitimeren en te bevestigen voor de mensheid. En deze oorspronkelijke verklaring voldoet aan alle eerdergenoemde criteria voor het beoordelen van verklaringen. Het *hele* portret wordt namelijk *ineens* en op een hechte *coherente* manier verklaard: het lege graf, de postmortale verschijningen, het geloof in de opstanding bij de eerste discipelen en de snelle opkomst van het christendom daarna. Ze volgen *allen direct* uit de opstandingverklaring. Deze verklaring, door de discipelen zelf gegeven, is dan ook, mede vanwege het falen van alle seculiere verklaringspogingen, de beste verklaring voor de feiten. De opstandingverklaring is dan ook het meest redelijk, aldus de conclusie van het argument.

De opstandingverklaring wordt zelfs nog waarschijnlijker zodra we het ongeëvenaarde leven van Jezus en zijn radicale persoonlijke claims in ogenschouw nemen, dus het gegeven dat het gaat om het lege graf van juist *dezeman*, Jezus van Nazareth, die op het toneel verscheen met een ongekend gevoel voor goddelijke autoriteit, die zoals gezegd op sublieme wijze een leer verkondigde van grote religieuze genialiteit, ethische waarachtigheid, wijsgerige diepgang en esthetische verhevenheid. Precies omdat de opstandinghypothese aansluit bij de context van zijn onovertroffen optreden, houding, uitspraken en religieuze lessen, is er van een lukrake *ad hoc* hypothese geen sprake, zoals de absurde hypothese dat buitenaardse wezens het lichaam van Jezus hebben gesloten en daarna allerlei postmortale verschijningen hebben gesimuleerd.

Het lezen of beluisteren van de verhalen over deze unieke persoon, Jezus van Nazareth, over zijn ongeëvenaarde optreden, uitspraken en levenshouding, kan inderdaad ervaren worden als een ingrijpende gebeurtenis geworteld in een diepe oorspronkelijke ontroering, en dus als iets

waarvoor je dankbaarheid kunt voelen en waaraan je schatplichtig wilt blijven. Deze ervaring is wat de Franse filosoof Alain Badiou een *waarheidsevenement* noemt; een gebeurtenis waaraan je trouw wilt blijven. Door nu deze diepe existentiële ervaring, deze transformatieve gebeurtenis, zelf ook als gegeven toe te voegen aan de historische portretfeiten van het lege graf, de getuigenissen van postmortale verschijningen, de verkondiging van de opstanding door de eerste discipelen, en de snelle opkomst van het christendom in de periode daarna, zien we dat de opstandingverklaring in vergelijking tot de seculiere verklaringspogingen eigenlijk alleen nog maar overtuigender wordt. Welnu, mede omdat alle seculiere verklaringspogingen falen, volgt inderdaad dat de opstandingverklaring redelijkerwijs de beste verklaring is voor genoemde feiten, aldus de uiteindelijke conclusie van het argument.

Een volgend argument vertrekt vanuit de existentiële conditie van de mens. ‘Wij zijn als mens in de wereld geworpen’, stelt filosoof Martin Heidegger wanneer hij nadenkt over de conditie van de mens. Vanuit deze geworpen toestand proberen wij steeds houvast te vinden. Dit doen wij door te interpreteren. De mens is dan ook een interpreterend wezen. Door onszelf, de ander en de wereld te interpreteren brengen wij richting en structuur aan in ons leven. Ieder van ons ontwikkelt zo een wereldbeeld, een oriëntatiekader voor het kunnen verstaan van, en het kunnen omgaan met, de wereld waarin wij zijn geworpen. En dit is zelfs onvermijdelijk. Geen mens kan zonder een wereldbeeld. We hebben het niet alleen nodig om ons in de wereld te oriënteren, maar ook om eenheid aan te brengen in ons leven en onze persoonlijke identiteit vorm te geven. Ieder van ons gaat dan ook onvermijdelijk al dan niet bewust op zoek naar een wereldbeeld dat het beste bij hem of haar past. We kunnen niet anders. We worden allemaal in ons leven geconfronteerd met existentiële kwesties waartoe we ons moeten verhouden. Wil het leven geleefd worden, dan zal het immers op een bepaalde manier geleefd moeten worden.

Een wereldbeeld bestaat zowel uit opvattingen over de aard van de wereld en de plaats van de mens daarin, als uit een visie op wat we in dit leven moeten doen en nastreven om een goed en zinvol leven te leiden. Wereldbeelden zijn dus existentiële gehelen van zowel theoretische opvattingen als praktische leidraden. Om een wereldbeeld te beoordelen dienen we daarom naast theoretische criteria zoals coherentie, plausibiliteit en overeenstemming met algemeen geaccepteerde achtergrondkennis, ook praktische criteria in het spel te brengen. We kunnen ons dus niet eenzijdig richten op theoretische criteria, zoals bij het redelijk beoordelen van wetenschappelijke theorieën gebeurt (hoewel ook daar praktische criteria vaak een rol spelen).

Voorbeelden van praktische criteria zijn de mate waarin het wereldbeeld leefbaar is, ons kan leiden in ons concreet geleefde leven, recht doet aan menselijke intrinsieke noden en ons helpt bij het omgaan met existentiële kwesties. Zodra we ook deze criteria meenemen blijkt dat de kaarten voor het christendom alleen nog maar sterker worden. Christendom is als wereldbeeld namelijk niet alleen coherent en plausibel, maar ook geeft het een samenhangend antwoord op de grote existentiële vragen van de mensheid, zoals de oorsprong van de kosmos en de mens, de herkomst van het morele, en de vraag naar het goede leven. In dit verband is het wellicht goed om de volgende uitspraak van C.S. Lewis in herinnering te brengen: "I believe in Christianity as I believe that the sun has risen, not only because I see it, but because by it I see everything else". Dit is wat we met Heidegger *Lichtung* zouden kunnen noemen. Vanuit christelijk perspectief wordt het mogelijk om wat eerst in de schaduw verborgen was ineens te kunnen ontsluiten of ontbergen, net zoals wanneer de zon opkomt wij niet alleen de zon zien, maar ook al datgene wat door de zon verlicht wordt.

Dit wil ik wat uitgebreider toelichten met een voorbeeld. Het kwaad dat mensen elkaar aandoen, het lijden van vele mensen in deze wereld, overvalt en ontmoedigt ons. Woorden schieten tekort bij de afschuwelijke berichten die ons bijna dagelijks in de media bereiken. Hoe kunnen we dit verenigen met een geloof in een goede God? Deze vraag heeft gelovigen door de eeuwen heen beziggehouden, en zij houdt ons nog altijd bezig. In de christelijke traditie spreekt men over het vraagstuk van de *theodicee*. Het gaat om de vraag hoe geloof in een goede God kan samengaan met het immense lijden in de wereld. En deze vraag is in onze tijd wellicht urgenter dan ooit.

Nu is het christendom een geloof waarin hoop en Gods liefde voor de mens centraal staan. In het evangelie van Johannes lezen we dat God de wereld zelfs zo lief had, dat hij zijn enige zoon heeft gegeven, opdat iedereen die in hem gelooft niet verloren gaat, maar eeuwig leven heeft. En ook lezen we: wie nog nooit heeft liefgehad kent God niet, want God *is* liefde. Maar wat is dan de herkomst van het kwaad in de wereld? Allereerst is het van belang op te merken dat het christendom deze existentiële vraag nooit uit de weg is gegaan. Ze heeft het lijden van de mensheid juist tot haar kernprobleem en haar centrale thema gemaakt. Het joods-christelijke antwoord op de vraag naar de herkomst van het kwaad heeft bovendien tot op de dag van vandaag haar enorme zeggingskracht niet verloren. Dit antwoord uit *Genesis* wordt

treffend verwoord door Noach in de gelijknamige film uit 2014. Op een gegeven moment vertelt hij aan zijn kinderen het verhaal over het ontstaan van de wereld en de mens. Nadat hij heeft gesproken over de moord van Kaïn op zijn jongere broer Abel zegt hij het volgende: ‘Brother against brother. Nation against nation. Man against creation. We murdered each other. We broke the world. We did this. Man did this. Everything that was beautiful. Everything that was good. We shattered.’ Het is dus de mens zelf geweest die het kwaad in de wereld heeft gebracht. God gaf ons vrijheid en liet ons zo de keus. En wij kozen het kwaad. We zijn daarom zelf verantwoordelijk, aldus het antwoord van *Genesis*.

Toch is het kwaad dat mensen elkaar aandoen vaak zo buitengewoon afschuwelijk dat we ons kunnen afvragen of dit alleen het gevolg kan zijn van het feit dat de mensheid zich op enig moment afkeerde van zijn schepper. Ook in gevallen toestand is immers God nog altijd de grond en oorsprong van de mensheid. In zijn artikel *Zonde en het radicale kwaad* in het *ND* geeft Gijsbert van den Brink volgens mij een adequaat antwoord op deze vraag. Hij stelt dat door de zondeval iets in gang werd gezet dat door de tijd heen steeds verder ontaarde. Zo kwam uiteindelijk pas na verloop van tijd het radicale kwaad in de wereld. Het kwaad begon door de rebellie van de mensheid dus subtiel, om zich vervolgens steeds verder te verspreiden, totdat het uiteindelijk, inderdaad, radicaal is geworden, aldus Van den Brink in zijn artikel.

Maar de vraag blijft hoe God het lijden van de mensheid überhaupt kan laten voortduren. Is dat te rijmen met Gods onovertroffen liefde? Het antwoord van het christendom wordt mijns inziens treffend uitgedrukt in de film *The Tree of Life* uit 2011. Tijdens de scène waarin het ontstaan van de wereld getoond wordt klinkt een requiem: Het Lacrimosa van Preisner. Maar waarom? Waarom klinkt dit schitterende requiem, dit ‘requiem voor een vriend’, tijdens de geboorte van de wereld? Huilde God al om haar tijdens haar geboorte? Wist God dat een groot lijden de wereld zou doortrekken, maar besloot hij toch, ondanks alles, de wereld tot aanzien te laten komen? Licht in de duisternis te laten schijnen? De duisternis, het niets, de leegte, niet te laten zegevieren? Omdat het goed is dat er een wereld is. Een wereld die als schepping van God onvermijdelijk minder volmaakt is dan God zelf. Omdat het goed is dat daarin in vrijheid kan worden gekozen voor het goede. En omdat het goed is dat waarden als vergeving, moed, deugd, geluk en compassie gerealiseerd worden; waarden die vereisen dat niet alles in de wereld gemakkelijk en vanzelfsprekend is. Zo wordt invoelbaar hoe God voor

het scheppen van deze wereld inderdaad voldoende morele redenen kan hebben. In elk geval is het ondoenlijk om te argumenteren dat God niet over dergelijke redenen zou beschikken.

Ook het gedeelte in de film waarin het einde der tijden wordt getoond, is van belang. Ten slotte, helemaal aan het einde van de wereld, is er sprake van overgave, van verzoening. Ja, zelfs van verlossing. Het licht overwint, ook al is het pas aan het einde der tijden. Dit is eveneens een essentieel onderdeel van de door de film uitgedrukte theodicee, zo lijkt mij.

Toch ontbreekt er nog een cruciaal element. God verkeerde op het moment van de schepping volgens genoemd antwoord in een existentiële crisis. Hij wist dat vrijheid onvermijdelijk ook lijden zou veroorzaken. Wat te doen? De duisternis en de leegte dan maar laten overwinnen of, ondanks alles, de wereld tot aanzijn laten komen? Dan besluit God zoals gezegd toch te scheppen, licht in de duisternis te laten schijnen, het niets, de leegte, niet te laten overwinnen. De beslissende stap die het christendom ons aanreikt, is volgens mij dat God als schepper van deze wereld vervolgens besloot zich niet afzijdig te houden, ja mede verantwoordelijkheid te dragen door zelf te incarneren en door de dood heen mee te lijden met de mensheid. Het kruis is zo uiteindelijk het finale antwoord op de vraag naar het lijden. Het kruis en het lijden zijn elk op zich voor de mensheid wellicht een raadsel. Maar door ze bij elkaar te brengen ontstaat zicht op een oplossing. Pas door ze bijeen te brengen, worden beide raadsels opgelost. En dit is een antwoord dat alléén het christendom kan geven, omdat alleen zij uitgaat van een God die als mens onder ons geleefd heeft en met de mensheid heeft meegeleden. En bovendien in dit lijden, door de dood heen, de wereld meenam op weg naar een eschatologische verlossing.

Tot slot wil ik stilstaan bij een inzicht dat Alvin Plantinga onder andere heeft uitgewerkt in zijn boek *Warranted Christian Belief*. Wie op grond van persoonlijke ervaring diep overtuigd is van de waarachtigheid van het christendom, is uitgaande van de afwezigheid van *defeaters* (dat wil zeggen in afwezigheid van goede aanwijzingen voor het tegendeel) ook zonder argumenten rationeel gerechtvaardigd om aan deze overtuiging vast te houden. En dergelijke *defeaters* zijn er eenvoudigweg niet. Zo vormt het feit dat er mensen met andere religieuze overtuigingen zijn geen *defeater*. Want waarom zou een christen moeten aannemen dat die overtuigingen gebaseerd zijn op ervaringen met dezelfde fenomenologische kracht als die van de christen zelf? We hebben immers geen toegang tot de ervaring van anderen. Verder vormt het feit dat er mensen zijn met andere politieke, morele en esthetische opvattingen in zichzelf

geen reden om mijn politieke, morele of esthetische overtuigingen op te geven. Maar waarom zou dat in het geval van religieuze overtuigingen dan ineens anders zijn? Dat is niet redelijk.

Kortom, hoewel er verschillende redelijke argumenten voor het christendom zijn, zoals ik heb betoogd, is christelijk geloof ook rationeel gerechtvaardigd als *legitieme basisovertuiging*, dus zonder er expliciet rationele argumenten voor te geven. Ik dank u voor uw aandacht.